

KOMPENZÁCIÓ (ÉS)/VAGY INKLÚZIÓ? FOGYATÉKKAL ÉLŐ SZEMÉLYEKEL KAPCSOLATOS KÖZPOLITIKÁK ROMÁNIÁBAN

BELÉNYI EMESE-HAJNALKA¹ – DR. FLÓRA GÁBOR²
¹kuratóriumi elnök, ²egyetemi tanár

¹Senzor Alapítvány, ²Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad

Összefoglaló

Románia olyan időszakban lépett be az Európai Unióba, amikor ugrásszerűen fejlődnek azok az eszközök, amelyekkel a fogyatékkal élő személyekre vonatkozó közös politikát érvényre lehet juttatni a tagországokban. Ennek ellenére az új szemléletmód meghonosodása tekintetében viszonylag lassú a váltás, nehezen alakul ki a kreatív szellemiségű, a hazai viszonyrendszerekből fakadó sajátosságokat az új koncepcionális-módszertani keretekbe hatékonyan beépíteni képes támogatási politika és gyakorlat. Tanulmányunk e helyzet kialakulásának okait vizsgálja, majd a lehetséges kiutakat, megoldási módokat próbáljuk feltérképezni.

Kulcsszavak: inklúzió, esélyegyenlőség, emberi jogok, fogyatékoság értelmezési modelljei, tudástranszfer

Társadalompolitikai és elméleti háttér-vázlat

Románia ma már az Európai Unióhoz tartozik, így a fogyatékkal élő személyek támogatási politikája egy európai politika részévé vált. Ez a gazdagodás elsősorban az ún. Lisszaboni Folyamatban történik, amely a nyitott koordináció módszere révén lehetővé teszi az ágazati politikák – elsősorban a foglalkoztatási, a szociális és az oktatási politikák – összehangolását (Halász 2004). A Madridi Nyilatkozat, melyet 2002-ben az Európai Fogyatékoságügyi Kongresszuson fogadtak el, leszögezi:

„A fogyatékos emberek részére hozzáférhetővé kell tenni a mindennapi egészségügyi, oktatási, szakképzési és szociális szolgáltatásokat és minden olyan lehetőséget, amely a nem fogyatékos emberek rendelkezésére áll. A fogyatékoság és a fogyatékos emberek befogadói alapú szemléletének megvalósításához több szinten kell megváltoztatni a jelenlegi gyakorlatot. Először is biztosítani kell a fogyatékosok számára rendelkezésre álló szolgáltatások koordinálását a különböző szektorokon belül és azok között egyaránt. A különböző fogyatékos csoportok hozzáférési szükségleteit bármely tevékenység esetében már a tervezés folyamata során figyelembe kell venni, nem pedig utólag kell rájuk gondolni, amikor a tervezés már lezárult. A fogyatékos emberek és családjaik szükségletei eltérőek, ezért fontos

*olyan átfogó megoldások tervezése, amelyek figyelembe veszik mind az egész embert, mind életének különböző aspektusait.*¹

Az európai tudástranszfer szükségességét e területen véleményünk szerint egy háromszoros paradigmaváltás indokolja:

a. A fogyatékossgal kapcsolatos szemléletmód terén: fokozatos áttérés következik be a fogyatékossgal orvosi értelmezési modelljéről a fogyatékossgal társadalmi modelljére.

Ez az átmenet szükségszerűen messzemenő következményeket von maga után mind a fogyatékos személyekkel kapcsolatos közpolitikák, mind a velük kapcsolatos speciális nevelési gyakorlatok terén, ugyanis a két modell között alapvető a különbség.

Az orvosi modell a fogyatékossgal elsősorban az egyén biológiai-egészségbeli hiányaként fogja fel, ún. csökkentértékűségként, amelyet különféle gyógymódok, technikai segédeszközök bevetésével tart részlegesen kompenzálhatónak. Mindenekelőtt a fogyatékos egyéntől vár alkalmazkodást a meglévő társadalmi feltételekhez, s ehhez kínál kompenzáló jellegű segítséget. Főként az egészség-betegség, csökkent munkaképesség, rehabilitáció, reintegráció fogalmaiban gondolkodik. Ezzel szemben a társadalmi modell a fogyatékossgal a fogyatékos személy sajátos szükségletei és a társadalom szükséglet-kielégítő szolgáltatásai közötti meg nem felelésként definiálja (Oliver 1996 in: Davies 2008, p. 43). Elsősorban a társadalomtól vár alkalmazkodást a fogyatékos személy sajátos szükségleteihez, az egyén teljes mértékű társadalmi érvényesülése érdekében. Kulcsfogalmak: inklúzió, integráció, adaptáció, non-diszkrimináció, egyenlő esélyek, sajátos szükségletek, sajátos nevelési igények.

b. A szociológia társadalmi szerepe, funkciói és vizsgálódási módja terén: a kognitív funkciókat abszolutizáló koncepció helyett a társadalmi változás elősegítését felvállaló felfogások kerülnek előtérbe.

A hagyományos, klasszikus szemléletmóddal szemben – amely mindenekelőtt a társadalomkutatás kognitív funkcióira koncentrál, programatikusan értéksemlegességre törekszik, a fennálló társadalmi struktúrákat adottságként felfogó, implicit módon a status quo-t támogató, a társadalmi-politikai gyakorlathoz a tudós távolságtartásával viszonyuló kutatói attitűdöket favorizálja – mindinkább teret nyer az a felfogás, amely a szociológia kognitív funkcióját a társadalmi lét optimalizálásának szolgálatába állítja. Egyrészt napjaink értékválságára adott társadalomtudományi válaszként, másrészt az emberi jogok, az esélyegyenlőség problematikájának politikai ideológiában és gyakorlatban való felértékelődésének mintegy szociológiai lecsapódásaként elterjedt és egyre fontosabbá válnak az emberjogi megalapozottságú, normatív jellegű megközelítésmódok, amelyeket a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok sorsának javítása iránti elkötelezettség jellemez. (International Sociologists Without Borders 2008)

1 Madridi Nyilatkozat: a befogadó társadalom alapja a diszkrimináció-mentességgel párosuló pozitív cselekvés, 2002, Madrid. IN: Flóra Gábor – Belényi Emese: A társadalmi inklúzió szociológiája. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2009, p.123

c. A fogyatékossgal kapcsolatos politikák terén: a fogyatékos személyek marginalizált helyzetének kompenzálása, enyhítése helyett az egyenértékűséget, esélyegyenlőséget, a teljes körű társadalmi érvényesülést elősegítő politikai felfogás és gyakorlat válik dominánssá.

A fogyatékossgal élőkre vonatkozó európai politikában 1996-ban történt jelentős átörés. (European Commission, 1996) Ekkor fogalmazták meg először az egyenlő esélyek biztosításának alapelvét, mint centrális célkitűzést. E tekintetben fontos előrelépés volt az Európai Unióról szóló szerződés módosítása, amely a szociálpolitikát és foglalkoztatáspolitikát európai közösségi politika szintjére emelte. 2000-ben az Európai Bizottság elfogadta az „Akadálymentes Európáról” szóló jelentést (European Commission 2000), ugyanebben az évben az Európai Unió Tanácsa kiadott egy, a tagállamok számára kötelező direktívát a fogyatékkal élők esélyegyenlőségének biztosítására. Az erre vonatkozó, 2000-ben elfogadott cselekvési terv 2010-ig fogalmazza meg ezen a területen a feladatokat (Council of the European Union 2003).

Az egyenlő esélyek biztosításának követelménye az európai unió dokumentumokban szervesen kapcsolódik a társadalmi exklúzió leküzdésének, a lehető legmagasabb szintű inklúzió elérésének alapelvéhez. Az egyenlő esélyek biztosításához az inklúzió megvalósulásán keresztül vezet az út. Az Európa Tanács 1998. évi (1355) ajánlása a társadalmi életből való kizárás multidimenzionális- és folyamat-jellegét emeli ki, amely „magába foglalja a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális életben való részvétel nem megfelelő szintjét, egyenlőtlenségeit, vagy teljes hiányát. Az exklúzió a társadalmi elszigetelődéstől a társadalomból való teljes kizárásig terjedhet” (Council of Europe 1998). Az inklúzió fogalma (amelynek mindmáig hiába keresték a teljes mértékben kielégítő magyar megfelelőjét) a kirekesztéstől való mentességet kifejező pozitív fogalom (Ferge 2002).

Társadalomtörténeti előzmények

A mai Románia területén a XIX. századtól kezdve születtek kezdeményezések arra nézve, hogy a társadalmi problémák megoldására, így a fogyatékos személyek helyzetének javítására is, valamilyen szervezett védelmi rendszert hozzanak létre. Kezdetekben az egyházi felelősségvállalás volt jellemző, több egyházi irányítású intézetet említenek a feljegyzések, már az 1300-as évekből vannak dokumentumok, melyek főként a gyerekekről gondoskodó intézmények létéről számolnak be.

A szociális gondoskodás egészen a XVI. századig egyházi berkekben működött, csak ezután jelentek meg az állami érdekeltségű intézmények, melyek főként a szegények támogatására jöttek létre, mely kategóriába a fogyatékossgal élők is valószínűleg besorolták, mivel nincs külön említés róluk. Az első szervezkedés a munkaképtelen koldusok segítéséért 1864-ben jelent meg, mely szállásukról, étkeztetésükéről, ruházódásukról és egészségügyi ellátásukról, egyszóval egzisztenciájukról gondoskodott. A két világháború közötti időszakban a szociális intézetek száma megsokasodott, a gazdasági depriváció, a háború okozta hajléktalanság, az árvák, sebesültek számának növekedése elengedhetetlenül maga után vonta a társadalom felelősségvállalásának fokozottabb szükségességét. (Florin Paşa, Luminița Mihaela Paşa 2003, p. 12)

A fogyatékkal élő személyek számára szolgáltatást nyújtó állami rendszer intézményesülésének vonatkozásában kiemelendő, hogy a két világháború között (1918-1945)

például hét romániai városban zajlott siketoktatás, ezek: Temesvár (1885), Arad (1885), Kolozsvár (1888), Cernăuți (1908), Bukarest (lányiskola – 1921 és fiúiskola – 1927), Jászvásár (1931) és Focșani (az első siketiskola áthelyezése révén Bukarestből). Az említett iskolák a két világháború között, az 1924-ben megjelent oktatási törvény alapján működtek, amely szabályozta a fogyatékos gyermekek tanításának kérdését is. Az oktatás ingyenes volt a hétéves és ennél idősebb gyerekek számára. (Salloum 2006, p. 37-38)

A két világháború közötti időszakban lendületet vettek a kezdeményezések: rendelet született a speciális oktatás megszervezésére, a civil szervezetek létrehozásának támogatására, egyetemi szintű szakemberképzés kezdődött („Prințesa Ileana”, azaz Ilona hercegnő nevet viselő szociológus, pszichológus és szociális segítő képzés), a társadalmi problémák experimentális és tudományos kutatása (a Dimitrie Gusti által vezetett szociológiai kutatóközpont) az államhatalom támogatását élvezte. (Berszán 2005)

A II. világháború utáni korszakban, a kommunista hatalom időszakában három szakaszt különíthetünk el:

1. *Az első szakaszban (1950-1970) számos szervezési és rehabilitációs fejlődésről beszélhetünk. A legfontosabb előrelépések: a hivatali hálózat továbbfejlődése és differenciálódása (siket iskolák és óvodák), kutatási eszközök és módszerek tökéletesítése, fogyatékosági típusok felmérése és osztályozása, intézmények létrehozása az oktatók képzésére, speciális oktatási tervek, programok és módszerek kidolgozása. Létrejötték iskolák, óvodák siketek és nagyothallók számára Bukarestben, Săftica-n, Fălticeni-en, Craiova-n, Focșani-ban, Szatmárnémetiben, stb. Szakmai kiadványok, tankönyvek jelentek meg, didaktikai és módszertani anyagok születtek, nyitottabbá vált a szakemberek együttműködése. 1960-tól Kolozsváron beindult az egyetemi szintű gyógypedagógus képzés.*

2. *A második szakaszt viszont (1970-1989) jelentős mértékű visszaeséssel jellemezhetjük: A kommunista társadalmi-hatalmi berendezkedés első időszakára jellemző extenzív iparfejlesztéssel összefüggő jóléti koncepció már a hetvenes években stagnálásba, majd fokozódó hanyatlásba ment át, a gazdaság alacsony teljesítőképessége az életszínvonal nagymértékű romlásához vezetett. (Szűcs 2003, p.106) Ami a kérdéskörhöz való hivatalos viszonyulást illeti, a kommunista rendszerek a fogyatékoságot elsősorban adminisztratív kérdésként kezelték a nyilvántartásba vétel és a hiányosságot kompenzáló – de egyben a teljes körű társadalmi érvényesülésnek is határokat szabó – intézménybe juttatásuk érdekében. A szociológiai kutatás számára a fogyatékoságügy – országonként eltérő mértékben és módon – ideológiai tabu-témának számított.*

A szellemi fogyatékosággal élő személyek fizikailag is marginalizáltak éltek, kórházi típusú otthonokba zártan, a települések külső területén. A mozgáskorlátozottak némiképp jobb életeriényekkel indulhattak a munkavállalás területén, de ez feltételezte a városra való költözést. A védett munkahelyek révén az emberek hasznossá teheték magukat, de a beilleszkedést a szélesebb társadalmi környezetbe ez sem segítette elő.

A lakosság a kommunizmus alatt egy olyan közoktatási rendszerbe integrálódott, amely az „egységes szocialista ember” eszményét hangsúlyozta. „Negatív töltetű szavak” mint például a „szegénység”, „fogyatékoság” vagy „hátrányos helyzet”, nem léteztek a köztudatban. A hivatalos foglalkozási listákról törölték a szociális munkás, szociológus, pszichológus szakmákat. A szociális munkás képzést 1969-ben teljesen beszüntették, a gyógypedagógus, pszichológus képzés részben megszűnt a hetvenes évek végén, részben pedagógus-deffektológus képzéssé minősült át. (Berszán 2005)

A speciális iskolák finanszírozása a 3/1970. rendelet alapján történt, melynek alkalmazása során „kifogytak” az iskolai felszerelések, segédeszközök, így például a hallássérültek iskolái sem kaptak hallókészülékeket és tankönyveket. A kommunizmus utolsó évtizedében a középiskolai végzettség majdnem általános volt, mégis kevés hallássérült tanulónak sikerült bejutnia. Legtöbbjük számára a szakiskola maradt elérhető. A halló fiatalok körében elterjedt különböző foglalkozásokkal ellentétben a hallássérültek mindössze néhány szakmában (mint műbútorasztalosság és szabás-varrás) érvényesülhettek. Ez a munkamegosztás a kommunista uralom örökségének tekinthető, amely egy sajátos oktatási-szakmai mobilitási integrált rendszert épített ki. A gyakorlatban ez azt jelentette és jelenti, hogy a fogyatékkal élő személyek az esetek túlnyomó többségében nagyon alacsony oktatási szintről egy hasonlóan alacsony foglalkozási-szakmai státusba kerülhettek, igen csekély eséllyel arra, hogy magasabb foglalkoztatási szintre jussanak el. (Flora 2003, p. 247)

A rendszerváltás esélyei

A kommunizmus idején hivatalosan „nem léteztek” szociális problémák, így „nem is volt szükség” szociális védelemre. A hatalom az előtte született civil kezdeményezéseket is megszüntette, minden intézményt a központosított állam irányításának rendelt alá. Az újrakezdés esélyeit rontotta, hogy az 1989-et követő időkben Románia gazdasága teljesen összeomlott, olyan mértékű gazdasági depriváltság jellemezte, hogy a lakosság kezdett visszatérni a földműveléshez, aminek következtében minimálisra csökkent az adóbefizetés, alig volt mit szétosztani (OECD, 2000).

Ilyen körülmények között a szociálpolitikai intézkedések is csak felemásak, elégtelenek lehettek, messze elmaradva a szükségletektől, de még a lehetőségektől is. A lakosság gyors elszegényedéséből fakadó negatív következményeket fokozta az a tény, hogy a posztkommunista Románia, más volt szocialista országoktól eltérően, az előző rendszertől súlyosan fejletlen szociális szolgáltató rendszert örökölt, amelyből például teljesen hiányoztak a közösségi szolgáltatások. A meglévő néhány állami intézmény (árvaházak, öregotthonok és súlyosan fogyatékosok intézetei) sem infrastrukturális, sem személyzeti szempontból nem felelt meg a követelményeknek. Bár a szociális munkás képzés a szakemberhiány enyhítésének céljából 1991-ben újraindult, a szociális szolgáltatások lassan, koherens stratégia híján és főként a szociális problémák nyomására elsősorban az újjáéledő civil szervezetek és egyházak szervezésében fejlődtek. Hiányzott azonban egy olyan állami szolgáltató rendszer, amelyre a civil társadalom szolgáltató rendszere ráépülhetne, azt hatékonyan kiegészíthetné. (Szűcs 2003, p. 108-109)

Ami a fogyatékosokhoz való viszonyulást illeti, bár 1989 után új perspektívák nyíltak, a posztkommunista átmeneti időszak említett sajátosságai e vonatkozásban sem voltak kedvezőek, nem segítettek abban, hogy a marginális helyzetű társadalmi csoportok a politikai, pedagógiai és kutatási érdeklődés fő áramába kerüljenek. A társadalmi köztudatban továbbra is jellemző bizonyos fokú érzéketlenség, közömbösség a speciális szükségletekkel rendelkező kisebbségi és hátrányos helyzetű csoportokkal szemben. 2001 októberében a Román Parlament által elsősorban az európai integrációs folyamat követelményeként elfogadott törvény megtiltja a diszkrimináció bármely formáját (ideértve a fogyatékoságon alapulót is). Az adott szociális és politikai helyzetben azonban ez a jogszabály sem tudott igazán hatékony mechanizmusként dolgozni a diszkrimináció különböző megjelenési formái ellen, melyekkel a fogyatékkal élő személyek nap mint nap együtt kell élnenek .

Egy Szatmárnémetiben 2000-ben végzett kutatásunk² során nyert eredmények szerint – amelynek részét képezte a város lakói körében megvalósított attitűdvizsgálat – a megkérdezettek fele csak véletlenszerűen találkozik siketekkel az utcán, nyilvános helyeken és csak felületes kapcsolatban van velük. Ezért nem is csodálkozhatunk, hogy nagyon sokan nehezen tudtak válaszolni arra a kérdésre, milyen különbségek vannak a halló és a siket emberek között.

1. sz. táblázat: Milyen szempontból különböznek a siketek a halló személyektől?

		%
1.	Nem hallanak	19
2.	Ugyanolyanok, mint a hallók	16
3.	Gondolkodásmód, a jellemvonások negatív nyomai	9
4.	Jelbeszédet használják	3
5.	Másképpen beszélnek, kommunikációs nehézségeik vannak	9
6.	Gondolkodásmód, a jellemvonások pozitív nyomai	5
7.	Hátrányos helyzet az életben és a munkában	5
8.	Nem válaszoltak	44

Forrás: saját szerkesztés

Észrevehetjük, hogy a siketek szociális státusával és életével kapcsolatban negatív kép alakult ki a köztudatban, ezt igazolja a nagyszámú válaszolni nem tudó, valamint azok, akik a siketeket általános fogalmakkal jellemzik („nem hallanak”). Másrészt biztatót az látni, hogy a siketség pozitív oldalait hangsúlyozók bár kisebbségi, de számottevő – és remélhetőleg egyre növekvő – számarányt képviselnek.

2.sz. táblázat: Hogyan érezte magát, amikor siketekkel találkozott az utcán vagy más nyilvános helyen?

		%
1.	Szánalom, sajnálat	30
2.	Szimpátia, segíteni akarás	10
3.	Szégyenérzet	3
4.	Kíváncsiság	4
5.	Csodálat	3
6.	Semleges érzések	8
7.	Nem válaszoltak	42

Forrás: saját szerkesztés

² Emese-Hajnalka Belényi, Factors of social exclusion and inclusion in case of deaf youth with disabled hearing. Research Support Scheme, <http://www.policy.hu/flora/praguetext1.htm>

A negatív, passzív töltetű-jelentésű válaszok a tradicionális-konzervatív szemlélet erőteljes jelenlétét tükrözik a fogyatékoság megítélésében és a fogyatékkal élő személyek iránti viszonyulásmód vonatkozásában. A már elért modernizáció ellenére a lakosság kapcsolata a mássággal és azokkal az emberekkel, akik „mások”, még mindig a régi beidegződések nyomait viseli magán, ez pedig komoly akadályt jelent a magasabb szintű társadalmi integ-ráció és a nyugati demokráciák emberjogi standardjaihoz való felzárkózásban.

A különböző hátrányos helyzetű csoportok érdekeit szem előtt tartó intézményesített tevékenységek nagyon nehéz körülmények között indultak meg. A kommunizmus alatt a fogyatékoságokkal foglalkozó irodák és intézmények az államhoz tartoztak, munkatársaik állami hivatalnokok voltak. Sokuknak nehéz volt egy szervezetileg és pénzügyileg új lehetőségeket és felelősséget feltételező életet kezdeni 1989 után. Az autentikus civil szervezetek létrehozása, amelyek levethetnék magukról a múlt struktúráit és mentalitását, nagyon nehéz és problematikus folyamat. A pénzügyi források elégtelenek voltak, a jogi rendszer túlszabályozó jellege, valamint a megfelelő számú szakember hiánya, akik képesek lennének egy demokratikus (vagy afelé haladó) környezetben dolgozni, további okait képezi a fejlődés lassúságának. (Flora 2003, p. 256)

Mindezek mellett és részben ezek ellenére elmondhatjuk, hogy a fogyatékos személyek helyzetének javításában jelentős változás történt a román állam hozzájárulásának, valamint a nyugati országok segítségnyújtásának köszönhetően. Lépéseket tettek a fogyatékkal élők problémáinak megoldása érdekében:

- 1990-ben megjelenik az első integrációra vonatkozó 962-es kormányhatározat, mely a fogyatékkal élő személyek társadalomba való bevonását szorgalmazza. Ugyanebben az évben a Fogyatékoságügyi Államtitkárság megalapítása nagy jelentőségű lépés volt a szociális védelmi háló létrehozásában.
- 1991-ben az ország összes jelentős egyetemi központjában elkezdődik a szakemberképzés a szociológia, szociális munka, a pszichológia és a gyógypedagógia szakokon.
- A 2000 áprilisában születő 17261-es kormányrendelet intézkedik a fogyatékos gyermekeket ellátó-fejlesztő intézmények átszervezéséről, a mammutintézmények lebontásáról.
- A 2000/3634-es számú kormányrendeletben meghirdetett, az oktatás átalakítását célzó programot a sajátos oktatási igényű gyermekek integrált oktatását célzó projekt egészítette ki, melynek célja minden fogyatékos gyermek bevonása a speciális oktatásba, és ahol lehet, integráció a normál általános iskolákba.
- A 19/2002-es törvény által hivatalosan elismerik a jelnyelvet. Ugyancsak a 2002-es évtől kezdve rendeletek és törvények ismerik el és szabályozzák a jelnyelvi tolmács szakmát, valamint azokat a körülményeket, melyek lehetővé teszik képzésüket, illetve a hivatalos tolmácsengedély megszerzését.

Változó jogrendszer, új alapelvek –a kinyilatkoztatás és érdekérvényesítés között

Az Európai Szociális Charta, az ENSZ Egészségügyi Világszervezetének és más nemzetközi emberjogi szervezetek dokumentumainak alapján Románia törvénybe iktatta a fo-

gyatékossággal élő személyek jogait, kötelezettségeit, valamint az esélyegyenlősítés szabályait és a fogyatékos személyek védelmére való tekintettel a diszkriminációt tiltó törvényeket. A 446/2006-os, a fogyatékos személyek támogatására és védelmére vonatkozó törvény, amelyet 2008-ban módosítottak, az akadálymentesítés és integráció lehetőségeinek alapvető kérdéseivel foglalkozik. (86/2008 Sürgősségi Kormányrendelet)

A jogszabály II. fejezete, amely a fogyatékos személyek jogait részletezi, különböző területekre tér ki. Az egészségügyi ellátáshoz való jog kimondja, hogy minden fogyatékos személynek szüksége van ingyenes fizikai és mentális egészségvédelemre. Meg kell teremteni a megfelelő feltételeket ezek elérhetősége érdekében, közlekedés, infrastruktúra, kommunikációs hálózat kiépítése által. Rehabilitációs központok létrehozása és fenntartása, gyógykezelés, sportolási lehetőségek, fejlesztési, megelőzési tervek készítése és a programok kivitelezése – mindez a közszolgáltatók kötelessége. Az oktatás területén bármilyen fokú fogyatékos személynek joga van az oktatás bármely szintjén és formájában részt venni, az esélyek egyenlősítése érdekében akár segítő pedagógust és felszerelést kérve. A lakáshoz, kultúrához, sporthoz és szabadidőhöz való jog, a közlekedés mind-mind az esélyegyenlősítést hivatott elősegíteni.

A szolgáltató rendszert, a szociális juttatásokat érintő fejlődés mellett, elvi-koncepcionális szinten is lényeges változások következtek be, illetve kezdődtek el. Ezek közé sorolható:

a. A *terminológia* részbeni megújulása, új kifejezések elterjedése és egyre gyakoribb használata (például „fogyatékkal élő személyek”, „sajátos szükségletű személyek”, „sajátos nevelési igények”).

b. Új, az európai uniós politikák életbeléptetését célzó *tematikák* megjelenése (mint akadálymentesítés, integrált oktatás, inkluzív nevelés emberi jogok, közösségi jogok).

A *fogyatékkal élő személy* meghatározása a román törvényalkotásban 1992-ben még az orvosi modellnek megfelelően arról szólt, hogy „a fogyatékos személyek azok, akik valamilyen érzékszervi, fizikai és mentális hiányosság következtében nem tudnak integrálódni teljesen vagy részlegesen, ideiglenesen vagy állandóan a szociális és szakmai életbe lehetőségeikhez mérten, ezért speciális védelmet igényelnek” (53/1992 Törvény -M.O. nr.119). Ez a megfogalmazás két vonatkozásban is diszkriminatív jellegűnek tekinthető: egyrészt, mivel a személyt magát nevezi fogyatékosnak, deficitet jelöl, a fogyatékkal élő személyben keresi a kudarc okát, másrészt részben vagy teljesen kizárja a rehabilitáció lehetőségét. Ezzel szemben a 2006-os (2008-ban módosított) törvény a fogyatékoságot már nem individuális problémának tekinti, hanem a társadalom és a fogyatékkal élő egyén kettős szerepvállalását hangsúlyozza. Eszerint a „fogyatékos személy az, akinek a fizikai, mentális vagy érzékszervi károsodás miatt hiányzik a készsége a mindennapi tevékenységek normális elvégzéséhez és védelmi intézkedéseket igényel a felépülés támogatásában, a társadalomba való integrációja és bevonása érdekében”. (448/2006. Törvény, MO. nr.1006.)

Hiányosságként említhető azonban, hogy a részben megváltozott törvényes keretben jelentkező új fogalomhasználat több esetben megreked a formai-retorikai szinten, nem hordoz lényegileg új tartalmakat. A megközelítésmódok, tényleges viszonyulásmódok jelentős részében – nyíltan vagy rejtve – még mindig a fogyatékos személy orvosi értelmezése van túlsúlyban. Mondhatni, viszonylag kevés a társadalmi szolgáltatások átalakítását felvállaló, emberjogi, normatív megalapozású és autentikusan érdekérvényesítő (advocacy) szellemiségű kutatás, politikai attitűd, pedagógiai és oktatásrendszeri reformjavaslat.

A legfontosabb teendő a jelenlegi szakaszban véleményünk szerint annak tudatosítása lenne – a politikai-jogi és szélesebb társadalmi köztudatban egyaránt –, hogy a különböző jogok érvényesítése nem csak a meglévő alkotmányi és jogi normatíváktól függ, hanem főként attól, milyen tényleges eszközök és lehetőségek állnak rendelkezésre az illető jogok gyakorlatba ültetéséhez. Azon személyek esetében, akik sajátos fizikai és érzékelési tulajdonságokkal rendelkeznek, néhány jog kinyilatkoztatása egyenesen értelmetlennek tűnik a megfelelő speciális technikai, szervezeti és pénzügyi megoldások hiányában, amelyek szükségesek a gyakorlatba ültetéshez³ (Barnes et al., 1999). A lényeges kérdések, amelyeket itt fel kell tennünk, a következők:

- Milyen szintűek legyenek az említett speciális megoldások és gyakorlatok?
- Milyen eszközök állnak rendelkezésünkre vagy vehetők igénybe a standardok gyakorlati érvényesítése érdekében?

A fizikai fogyatékkal élők számára például olyan akadályok megléte, mint a lépcsők (és a speciális eszközök hiánya) ellehetetleníti őket abban, hogy nyilvános helyekre, üzletekbe bemehessenek. A hallássérültek (amennyiben nincs mód jelnyelvi tolmácsolásra) már csak a kommunikációképtelenség miatt sem tudnak élni számos, egyébként elismert, törvénybe foglalt jogukkal. A televízió által közvetített információkhoz való hozzáférés a hallássérültek számára csak speciális technikai eszközök és módszerek (feliratozás vagy jeltolmácsi fordítás) segítségével lehetséges.

A kedvező irányú folyamatok ellentmondásos jellegének érzékeltetése érdekében hadd utaljunk itt kissé részletesebben a jelnyelv, jelnyelvi oktatás, jeltolmács-képzés helyzetére. Bár Romániában európai integrációs követelményként 2002-től kezdve elismerték a jelnyelvet és beindult egy törvényalkotási, intézményesülési folyamat, az eddigi gyakorlati eredmények rendkívül szerényeknek mondhatók. Többéves jogalkotási vita és intézmények közötti kötéltűzés eredményeként annyi dőlt el – legalábbis egyelőre –, hogy kizárólag a Hallássérültek Országos Egyesülete szervezhet jeltolmács-képző tanfolyamokat és állíthat ki oklevelet, melyet az Oktatásügyi Minisztérium hagy jóvá.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint 2003 óta 131 személy végezte el a jeltolmács-képző tanfolyamot, ám csak 76-an szerezték meg erről a hivatalos oklevelet.⁴ Az Országos Fogyatékosügyi Hatóság honlapján⁵ mindössze három hivatalos jeltolmács engedéllyel rendelkező személy neve szerepel (Bukarestből, valamint Focșani és Bákó megyékből) Ugyanakkor a speciális iskolákban sem oktatják a jelnyelvet, a hallássérült tanulók semmilyen tantárgyat nem tanulnak ezen a nyelven. A pedagógusok számára sincs biztosítva a jelnyelv elsajátításának lehetősége. Bár a tanulók jelentős része – elsősorban azok, akik teljes sikerrel születtek – nyilvánvalóan képtelen jelentős haladásra a beszélt nyelv tekintetében, a romániai hallássérült-oktatás továbbra is az ún. orális módszer egyeduralmán alapul. A mindenáron beszédelsajátításra irányuló törekvés nehezíti a fogalmak elsajátítását, ami jelentősen behatárolja a tanulók által elérhető maximális oktatási eredményességi szintet is.

A jelnyelv elhanyagolása az iskolai képzés során károsan hat a nevelési környezet ott-honosságára. A tanulók jelentős része a beszélt nyelvet idegen nyelvként tanulja, miközben

3 Barnes, Colin ; Mercer, Geof and Shakespeare, Tom (1999): Exploring Disability. A Sociological Introduction. Cambridge: Polity Press

4 Ravoiu Tudor (2009): Copiii surzi au nevoie de mai multă interpretă, <http://www.citynews.ro/cluj/din-oras-10/copiii-surzi-au-nevoie-de-mai-multi-interpreti-45076/> (Letöltve, 2010 jún. 21)

5 ANPH: Interpretă de limbaj mimico-gestual, <http://www.anph.ro/interpret.php?m=informatii> (Letöltve 2010. június 20)

társaival a szünetekben, órán kívül továbbra is a jelnyelvet használja. Ez a nyelvhasználat azonban – mivel az iskolában nem támogatják, nem fejlesztik, nem igyekeznek megtölteni magasabb kulturális tartalmakkal – megreked a hétköznapi szinten, s ezáltal mintegy tartósítja a hallássérültek felnövekvő nemzedékének kulturális kisebbségi érzését, peremhelyzetét.

Egyfajta akkulturalizációs folyamat zajlik tehát, amely a magát csak a jelnyelvben otthonérző hallássérült fiatalnak esélyt sem ad a kiemelkedésre, a saját kulturális közegében történő magasabb szintű önmegvalósításra. Saját kultúrájukat csakis saját közösségükben érvényesíthetik, a halló társadalomba való befogadásukhoz ez nem nyújt fogódzót. További akadály, hogy – amint már említettük – a jeltolmács-szolgálat és a jelnyelvi segítői intézményhálózat Romániában még mindig kiépületlen.

A fent vázolt helyzet, számos más hátráltató tényező mellett (a differenciált, egyénre szabott oktatás elégtelen volta, a korai fejlesztés szinte teljes hiánya) és ezek negatív hatásait erősítve egyik fontos okát képezi annak, hogy a romániai speciális iskolák végeredményben lefelé nivelláló szerepet töltenek be, ahonnan nem vagy kivételesen vezet út a továbbtanulás felé. Mindez eleve behatárolja az iskolákból kikerülő fiatalok elhelyezkedési esélyeit is. Legtöbbjük számára csak egy-két, viszonylag kevés kommunikációt feltételező, fizikai munkára predesztináló szakma (asztalos, kárpitos, varrónő) választásának lehetősége marad.

Az iskolákból kikerülő fiatalok kedvezőtlen esélyeit fokozza a halló társadalomtól való elszigeteltségük, amely kommunikációképtelenségből, meg nem értésből és előítéletből táplálkozó láthatatlan fallal veszi őket körül. A halló társadalom továbbra is elsősorban azt hajlandó meglátni, hogy mi az, amivel kevésbé rendelkeznek a hallássérültek (hatékony orális kommunikáció képessége) és alig tudatosítja azt, ami sajátos értékük, hozzájárulásuk az emberi civilizációhoz: önálló kultúrájuk, amelynek lételeme és alapvető kifejező eszköze a jelnyelv.

Ahol egy családon belül hallássérült gyermek él és a család többi tagja halló, a szülők kommunikációs alkalmazkodásának megtagadása, illetve az erre való képtelenség negatívan hat a hallássérült gyermek sikeres elsődleges szocializálódására is. Eddigi kutatási eredményeink, valamint a segítő szakmában szerzett tapasztalataink is arra utalnak, hogy nagyon sok szülőnek pszichológiai nehézséget okoz hallássérült gyermekének elfogadása. Ennek eredményeként megsérül a szülő és gyermeke közötti kommunikációs és érzelmi kapcsolat, amelynek végzetes következményei lehetnek a gyermek személyiségére, identitástudatának alakulására.

Másrészt a speciális iskolákban tanuló gyermekek a siketek kultúrájából is ki vannak zárva. Mivel a legtöbb tanárunk halló, nagyon kevés lehetőségük van megfigyelni egy felnőtt hallássérült attitűdmodelljét, amely szükséges lenne a személyiségük fejlődéséhez. A hallássérült tanárok jelenléte azért is elengedhetetlen lenne, mert valószínűleg több empátiáról tennének tanúbizonyságot a gyermekekkel való kapcsolatukban. Saját tapasztalatból sokkal jobban tudják, hogy gyermekkori siketségnek milyen természetű pszichológiai problémákkal kell szembenéznie.

Azok a gyermekek, akik kisebbségi kultúrához tartozó családokba születnek, még több nehézséggel szembesülnek. Mivel kevés kapcsolatuk van szüleikkel és nem igazán hatékony a közöttük meglévő kommunikáció, amennyiben nincs lehetőség arra, hogy anyanyelvükön tanuljanak, megnő a kockázata annak, hogy elveszítik kultúrájukat és anyanyelvüket.

Következtetések

A fogyatékos személyek jogállása és tényleges társadalmi helyzete tekintetében bekövetkezett pozitív változások horderejét nem szabad lebecsülnünk, a szemléletmódok és társadalmi gyakorlatok vonatkozásában azonban még korántsem beszélhetünk teljes átalakulásról. E helyzet fő okai a következőkben foglalhatók össze:

1. A fogyatékossgal foglalkozó kutatások és közpolitikák terén az alapvetően a status quo-t erősítő hagyományos szociológiai szemléletmód még mindig jelentős pozíciókkal rendelkezik.
2. Az orvosi modell, amely a beavatkozást elsősorban nem társadalmi-politikai, hanem egészségügyi-rehabilitációs feladatnak tartja, továbbra is erős befolyással bír szakmai és döntéshozói körökben.
3. A fogyatékos személyek marginális társadalmi helyzete, gyenge érdekérvényesítő képessége miatt a fogyatékosügy nem válhat centrális kérdéssé, kevésbé jelentős társadalmi és kutatási problémaként jelenítődik meg a tudományos és politikai köztudatban.

A fogyatékkal élő személyekkel kapcsolatos szemléletváltás hosszasan folyamat. A kezdeti elzártság, a társadalomból való kivonás, intézetekbe zárás azt a fajta szemléletet tükrözi, mely minimális szintű elfogadó viselkedést sem hajlandó tanúsítani. Ez a közelítésmód egészen a rendszerváltásig élt, de sok vonatkozásban még mindig jellemző, főként a gazdaságilag elmaradottabb vidékeken.

A nyugati társadalmak tagjainak jelentős mértékben beépült a tudatába a fogyatékossgal kapcsolatos attitűdváltás, mely szerint a fogyatékkal élő személyek is teljes értékű tagjai a társadalomnak, állampolgárként kezelendők és valójában egyenlők vagyunk a külső fizikai megjelenésünktől, pszichikai, kulturális sajátosságainktól függetlenül. Ez a nézőpont Romániában még nem honosodott meg kielégítő módon.

Nem kell csodálkozni ezen a tétőn szakadékon, hisz míg Angliában például már a XIX. századi szegénytörvények megjelenésével elkezdődött az állam felelősségének fokozatos kiterjesztése az állampolgárok, főként a társadalomból kiszorítottak iránt, Romániának blokkolt állapotából felocsúdvá szinte a gyökereinél kellett mindent előlről kezdenie. Anglia rendelkezésére több mint 250 év állt, míg Romániának alig húsz.

Az ENSZ – 1995-ös koppenhágai Világtalálkozóján – világosan megfogalmazta a követendő irányt: „Kötelezettségvállalás a társadalmi integráció erősítésére: olyan biztonságos és igazságos társadalom révén, amely az emberi jogok erősítésére és védelmére, diszkriminációmentességre, toleranciára, esélyegyenlőségre, szolidaritásra, biztonságra és mindenki részvételére épül, ideértve a hátrányos helyzetű és sebezhető embereket és csoportokat is.”⁶

Irodalomjegyzék

BARNES, C.; MERCER, G. AND SHAKESPEARE, T. (1999) Exploring Disability. A Sociological Introduction. Cambridge: Polity Press

BELÉNYI, E.-H. (2001) Factors of social exclusion and inclusion in case of deaf youth with disabled hearing. <http://www.policy.hu/flora/praguetext1.htm> Letöltve: 2010 jún 15)

6 Berszán Lídia: Fogyatékos személyek társadalmi integrációja. Babes Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munkás Képző Kar, Kolozsvár, 2007-2008 http://5mp.eu/fajlok/huedin/tarsintegr2%5B1%5D_www.5mp.eu_rtf

- BERSZÁN L. (2005): A fogyatékos személyek védelme Romániában. *Esély* 2005/5 pp. 53-79
http://www.esely.org/kiadvanyok/2005_5/berszan.pdf Letöltve: 2009 jún 11)
- Blau, J., In Pursuit of Equality of Rights, Dignity for All, Deep Democracy, & Solidarities.
<http://www.sociologistswithoutborders.org/index.html> (Letöltve, 2010 jún.21)
- Council of Europe (1998) Recommendation 1355 Fighting social exclusion and strengthening social cohesion in Europe. Reply from the Committee of Ministers adopted at the 652nd meeting of the Ministers' Deputies (15 December 1998)
<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc98/EDOC8290.htm>
 (Letöltve: 2010 jún. 23)
- Council of the European Union (2003): Council Resolution of 5 May 2003 on equal opportunities for pupils and students with disabilities in education and training (2003/C/134/04).
<http://www.ozida.gov.tr/raporlar/uluslararasi/ab/ABmuktesebati/2003equalopportunitiespilsandstudents.pdf> (Letöltve: 2010 jún 22)
- DAVIES, M. (ed.) (2008): *The Blackwell Companion to Social Work*. Oxford: Blackwell
- European Commission (1996) Communication of the European Commission on equality of opportunity for people with disabilities
http://ec.europa.eu/employment_social/socprot/disable/com406/index_en.htm (Letöltve 2009 január 10)
- European Commission (2000): Towards a barrier-free Europe for People with Disabilities. Communication from the Commission adopted on 12 May 2000. COM(2000)284final
- FERGE ZS.(2002) Kétebességű Magyarország <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=118...0> Letöltve (2010 jún 22)
- FLORA G. (2003): Improving Media Access for the Population with Disabled Hearing in Romania and Hungary. In: Sükösd Miklós - Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Reinventing Media: Media Policy Reform in East-Central Europe*. Budapest: CEU Press, pp. 239-258
- HALÁSZ G.(2004) A sajátos nevelési igényű gyermekek oktatása: európai politikák és hazai kihívások *Új Pedagógiai Szemle*, 2004/02 <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2004-02-be-Halasz-Sajatos> (Letöltve, 2010 jún. 23)
- Madridi Nyilatkozat (2002): a befogadó társadalom alapja a diszkrimináció-mentességgel párosuló pozitív cselekvés, 2002, Madrid IN: Flóra Gábor – Belényi Emese (2009) *A társadalmi inklúzió szociológiája*. Nagyvárad : Partium Kiadó pp.119 -127
- Monitorul Oficial al României (Románia Hivatalos Közlönye) nr. 119 (Legea 53/1992) nr. 1006 (Legea 448/2006)
- OLIVER, M. (1996) *Understanding Disability: From Theory to Practice*. Basingstoke: Macmillan
- Ordonanța de Urgență a Guvernului României (Sürgősségi Kormányrendelet) nr. 962/1990, 1761/2000, 3634/2000, 86/2008.
- Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) (2000): *Labour Market and Social Policies in Romania*. Paris
- SZÚCS I.: Szociálpolitika és gyermekjólét Romániában. *Partiumi Egyetemi Szemle*, 1/2003, pp. 105-118
- PAȘA F. – PAȘA M. L.(2003): *Asistența socială în România*. Iași: Polirom
- SALLOUM M.-M. (2006): Nu vor mai exista surzi muți, vor exista doar surzi care vorbesc, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca

COMPENSATION (AND)/OR INCLUSION? DISABLED-CONCERNED PUBLIC POLICIES IN ROMANIA

EMESE-HAJNALKA BELÉNYI– DR. GÁBOR FLÓRA

Partium Christian University, Romania

Summary

Romania experienced a short period of constitutional development in the inter-war period, when social and educational services for disabled people started to develop. The communist system, based on a total disregard for legal norms, forcefully interrupted nascent institutional-legal preoccupations about human rights and the protection of rights.

After 1989 there was an almost completely new beginning and enormous work to be done. However, as the pluralistic institutional framework started to take shape, the voice of disadvantaged groups did not seem to be heard very much. The impact of the process of European integration sparked positive development in human rights protection and the development of social services aimed at improving the opportunities of persons living with disabilities. Despite such progress, European standards are integrated within internal legislation rather selectively and primarily in response to pressure from international monitoring bodies.

The country entered the European Union in a period when the possibility of implementing the common European policy concerning people living with disabilities has largely improved in the EU Member States. Yet, the pace of change towards a new outlook and political practice concerning disability and the rights of disabled persons is too slow. After a discussion of the possible causes leading to this situation, our paper is examining potential solutions and ways for improvement.

Keywords: inclusion, equal opportunity, human rights, interpretational models of disability, knowledge transfer